

Lapszemle.

The Hibbert Journal.

1903. áprilisi (3) szám.

Az értekezések sorát *G. Lowes Dickinson* tanulmánya nyitja meg „az optimizmus és halhatatlanság“-ról. Vizsgálódásai eredményét e három pontban foglalja össze: 1. A világ nem öröktől fogva jó, hanem állandóan a jó vég felé törekszik. 2. E végben mindannak, ami individuális, valahogyan részesülnie kell. 3. Ebből folyik, hogy minden individuális lélek halhatatlan és hogy utóvégre minden egyes lélek a menybe jut. D. e tételei, mint ő maga is hangsúlyozza, kizárják a pokolról szóló keresztyén egyházi tant, a praedestinációt és a determinizmust. Kár, hogy szerző nem fejti ki részletesen ez utóbbiakról táplált felfogását. A benyomás egyébként, amit e cikkből az olvasó nyer, az, hogy nem tanulmányozta eléggé az Ujszövetséget és Kálvin Institúciót.

Prof. A. Seth *Pringle Pattison* „Martineau bölcséletéről“ közöl kritikai ismertetést. Martineau elvei félszázadnyi hosszú időn át lényegében változatlanok maradtak. Ethikai álláspontját már 1839-ben véglegesen kidolgozta, amidőn németországi időzése alatt Kantot, Hegelt, Plátót tanulmányozva kialakult benne „a világ metafizikája.“ De tévedés volna azt hinni, hogy ő e philosophusok bármelyikének tanítványa vagy követője. Martineau önálló egyéniség. Legtöbb szellemrokonságot a skót intuitionalistákkal árul el, akik között mint vezérharczos küzdött, amidőn az edinburghi idealisták a londoni sensationalistákkal vívták csatájukat. Hamiltonnal sok tekintetben egyező nézetet vall a külső világról és a lelkiismeretről. Persze felfogása olyan, amely lépten-nyomon kihívja az ellenmondást. Martineau-nak az erkölcsi tudatról szóló azon theoriája, hogy az minden egyes esetben intuitióval dönt a két egymással conflictusban levő motívum között, egy hívet sem szerzett és pszichológiai és bölcséleti szempontból tarthatatlan. Pattison joggal veti fel a kérdést: ha tisztán intuitív tanubizonyosságaink bona fidesére bízva magunkat eljutunk az igazsághoz, miért akkor többre törnünk és törekednünk? A theista bölcselő e túlzott intuitionalismusa természetes folyamánya annak a individualizmusnak, amely Martineau moralphilosophiájának

kulcsa. Ez individualizmus egyrészt arra vezetett, hogy az emberi nem egysége és nevelésének célja nem domborodik ki eléggé Martineau rendszerében, másrészt arra, hogy ethikai elvei a deizmus mezejére tértek vissza. Isten állandóan ő nála mint az ember énjével szemben-álló másik én vagy személy szerepel. „Az erkölcsi törvény egy a tulajdon személyiségünkre nézve idegen tekintély által kényszerített reánk, nyilvánvalólag nem azért hogy bírálgassuk, hanem csupán a végre hogy engedelmeskedjünk vagy ne engedelmeskedjünk neki“. Más helyen azonban Martineau Istent a „lelkek lelke“ névvel és fogalmával ruhazza fel. Utóbbi határozott ellentétben van azzal a másik képzetével, hogy az Istenség az emberre nézve idegen felsőbb személy. Martineau valójában Istent kétféleképp képzei: mint egy más felsőbb personalitást (héber vagy deistikus nézet) és mint a lelkeknek lelkét (igazi keresztyén felfogás), aki, „mint végetlen valóság, magában foglal minden véges létet, immanens abszolút, aki fokozatosan kinyilatkoztatja szellemét az igaz és szép, az igazságosság és szeretet ideáljaiban.“ Ez eszmében áll a theizmus profétája és szentje vallásbölcsezetének igazi lényege s ez az emelkedett szellem ad maradandó értéket az ő munkásságának.

Igazi mestermű az a 20 lapnyi dolgozat, melyet „A buddhizmus mint élő erő“ cz. a. irt T. W. Rhys-Davids a Buddha vallásnak jelen állapotáról és jövő kilátásairól. Ama helyes alapelvől indulván ki, hogy a mely körülmények segítették gyors elterjedéshez a buddhizmust a múltban, ugyanazok lehetnek sikerének zálogai a jövőben is: elsőben a Buddha vallása létrejövetelének előzményeit s közkedveltségre jutásának külső és belső okait adja elő. Az éghajlati és népvizonyok, a társadalmi s vallási osztályok és rendszerek mind befolyással voltak az új vallási és ethikai systema létrejövetelére. A brahminok ritualisták voltak csak s nem is számítottak arra, hogy erkölcsstanítókul tartsa őket a nép. Ezért a valláserkölcsi téren a vezérszerepet nem ők, hanem a nagy számmal levő vándor vallásos testvériség tagjai vitték s ezek köréből indult ki a reform-mozgalom is. E bikksukhoz fordultak tanácsért, enyhületért a lelkiekben király és koldus, herceg és közember, nem egyszer maguk a brahminok is. Lemondván e világ örömeiről, remete életökkel s a doktrinákba való elmélyedésekkel egyaránt vonzó hatást gyakoroltak. Ekkor már átalakult a köztudatban a régi szélisten, Varuna; a *πνευμα αγιον* mássa, Brahma lett belőle, kinek lélekzete, Atman, — az ember lelke. „Az egész világ Atmanból áll; ez a reális ez a lélek, — a mi te vagy, oh ember!“ Ezek az eszmék s a különféle animistikus elméletek biztosítottak pozitív eredményt az én-ről s a lélekről való különös buddhista álláspontnak. Elősegítette a sikert a sociális fejlődés is. Ekkor még nem lehet kasztrendszerrel szó, csupán társadalmi praeeminentiaról. Elméletben megvan már a brahmini intézmény s tanítják is a brahmini iskolák az őket megillető kiváltságokat, de ez óhajtott praeeminentiajukat nem ismerték

el a ksatriyák, vagyis a világi arisztokraták, legalább Gotama korában nem. E tényező felettébb nagy befolyással volt a végre, hogy sikerrel terjedjen a telivér nemes származású Gotama által hirdetett tan, mely megszüntetett a társadalmi felsőbbiségre számot tartó minden brahmini igényt, tisztán erkölcsi alapon. Buddha az igazságnak új critériumát állapítja meg s az erkölcsiségnek új sanctióját proklamálja és éli. Ez elvek mélyen a népszellemben gyökereztek; azt mondta ki valósággal az Áldott, a mi az ő lelkükben élt, de még annak kifejezést nem adtak s nem is adhattak volna ily precizitással. Az egyén értékét fölismervén, kivétel nélkül mindenkit még a csandalát s a nőt is, képesnek tart arra, hogy megszerezze üdvét csupán erőnyes életével. Végtelen nagy volt Buddha személyes hatása követőire. „Kiválóan bölcs és kedves egyéniség, teljesen felebarátjai javára s követői gondozására szentelé magát; ezért kivétel nélkül döntő hatást kellett gyakorolni az ő fényes tehetségeinek igazra és erőstre, nemes származására és hosszan szenvedettre, egészségesre és betegre, tanítványra és ellenfélre, éles avagy gyöngébb elméjűre egyaránt.“ Ezenek kivül a szó teljes értelmében fölvilágosodott: nem kíván csodák által hatni, nem barátja az olcsó népszerűségnek. Kétféle tanító mestert. Beszédeit tudós és tudatlan egyformán megértheti. Tejnek italával táplálja a gyengéket, de ad kemény eledelt is a tanultabbaknak pl. mikor a mulandóságról és a lélek lételének tagadásáról elmélkedik. Kívánja, hogy napról-napra gyarapodjanak az ismeretben, buzgón törekedjenek a fölvilágosodásra s üdvöket saját erejükre támaszkodva munkálják ki. Az ember lényegének mélyreható elemzésével helyes fölfogásra kívánta tanítani hiveit az univesumot illetőleg, s az újra meg újra más alakokban történő születések tanával megszüntetvén minden lényeges külömbiséget az ember és más élő valóságok között a legszélesebb körű altruistikus eszmék alapján a minden élő lényre kiterjedő könyörület érzelmét kívánta szívökbe plántálni. S rettenetesnek látszik bár az újra való születések és meghalások kinforgataga, de ebből is kiszabadulhat értelmi fölvilágosodás s erkölcsi megjobbulás által mindenki, bármely néposztályhoz vagy nemhöz tartozzék is. E tan hirtelen óriási elterjedésre jutott. Talán Alexandriában is ennek nyomait látjuk a gnostikus eszmékben. De rohamosan el is vesztette uralmát a buddhismus, s manapság, a régít leginkább megközelítő alakban, csupán Ceylonban, Japánban, Burmában, Siámban és Tibetben található föl. Egy idő óta e helyeken Tibet kivételével a régi vallás újraéledésének határozott jelei láthatók. Ez újraéledés czélja nem csak védekezni a keresztény vallás és civilizáció ellen, de velők szemben támadólag is lépni föl. Colomboban, Burmában, Mandalayban hitvédő és terjesztő társulatok alakultak, alsó és felsőbb iskolákban taníttatik a Dharma; papképző-intézet nyílt meg Ceylonban amerikai támogatással; buddhista népszerűsítő könyvek adatnak ki ténitési tendentiával és jól szervezett sajtó szolgálja a Buddha vallása ügyét úgy, hogy rokonszenves mél-

tánylásban részesítik azt Észak-Amerikában, Angolhonban, Francia- és Németországban is tudósok és laikusok jelentékeny számban. Hogy mit rejt magában a jövő s oly hatalmas befolyással lesz-e az elmékre a buddhismus, mint a milyennek Schopenhauer jósolta. — e kérdésre *R. Davids* válaszában vejeje ez: a ma uralkodó általános béke, a könnyű közlekedési viszonyok s a különböző műveltségű és vallású nemzetek egymás közti érintkezése, a vallás-erkölcsi eszmék fölötti comparatív elmélődés kétségtelenül kedvezőleg hatnak a buddhismus újraéledésére, és e tényezőknek szembetűnő eredménye mutatkozik az egész Keleten s főként Indiában. Igaz, vannak akadályozó vagy nem épen kedvező körülmények is útjában (leginkább az angolok lakta városokban tetszik meg ezek hatása), de másutt a jól indult megújulásból lehetségesnek sőt valószínűnek látszik, hogy a buddhismus ismét hatalom lesz Keleten. Azonban a művelt Nyugaton is számíthat sympathikus méltánylásra sokak részéről a fájdalom és nyomor enyhítésére s a tökéletesebb erkölcsi életre való nemes buzdításával. Az énről vagy Atmanról való tana s a karma-doktrinán alapuló üdvrendszere pedig — úgy lehet — erős befolyást fog gyakorolni a jövő idők filozófiai és etikai gondolkozására.

Érdekes dolgozat a következő, a melyben egy gyógyítási célból Indiában megfordult orvos ad erős kifejezést a fölötti főlháborodásának, hogy az indiai misszió terén aránylag igen kevés siker mutatkozik. A térítés jóformán csak a legalsóbb néposztályokra terjed ki, s ha mégis műveltebb körökben találkozik egy-egy convertita, meri mondani a cikk írója — *F. Oldfield* —: „nincs egyetlenegy magasabb posztíójú brahmin, a kinek nem volna nyerni valója az áttérés folytán.“ E kudarcz okát *O.* a misszionáriusok képzetlenségében, fennhéjzásában, nem minden kifogástalan egyéni életében találja, s főként abban, hogy nem ismerik kellőleg ama hitrendszereket, a melyek fölött a krisztusi vallás előnyét kellene kintüntetniök, s ennek folytán a tanult hinduk lenézik őket mint tudatlanokat. Próbálja ugyan e concrét vádak ellen védelmezni hittérítő társait *W. Miller*, a madrasi ker. főiskola igazgatója, s értékes statisztikai adatokat sorol fel (a *H. J.* juliusi számában) a térítői munka jó sikerének igazolására; viszont azonban *Oldfield* állításainak jelentékeny részét ő is kénytelen elösmerni. Kívánja, hogy igazán hivatás-érző misszionáriusok küldessenek ki; s hallgatólag helyeselni látszik, hogy a félig képzett vándor evangelisták eltávolíttassanak a munkaterről. Egyébként ő igen kielégítőnek tartja a jelent és sokat ígérőnek a jövőt. Mi magunk, kiknek volt alkalmunk benszülött indekkel beszélgetni az ottani viszonyokról: nem gondoljuk ilyen megnyugtatónak a jelent. Mert kétségtelen igaz ugyan a mit *G. F. Deas* soraiból olvasok (*H. J.* jul. szám), hogy „Anglia óriási erkölcsi hatalmat küldött Indiába“ Jézus K-nak élete- és jellemében; de azt már mindenestől fogva tagadom, hogy „Krisztus kormányozza Brit-Indiát

nem pedig az angol Government". Amig tehát ez így lesz s a briteket „our tigers“ („a mi tigriseink“) névvel tisztelik meg a benszülőttek legtanultabbjai is: addig az angol zászló alatt működő s a modern fegyverek védelmére támaszkodó misszióknak nagy sikert nem jósolhatunk.

Megszívlelni való eszméket vet föl *J. P. Mahaffy* „A tanfejlődésről“ irt rövid elmélkedésében. Egyebek közt híven rajzolja az ir evang. egyházban 30—50 évvel ezelőtt virágzásban volt puritanismus lelkipásztorait. Felettébb orthodoxok voltak, a Szentírásnak minden szavát, még a fordítását is, Istentől ihletettnek tartották; unalmas hosszadalmassággal prédikáltak, egy beszédbe az egész Ujszövetséget összehordták. De igazi kálvinisták voltak. Üdvtanjok lényege: megigazulunk Isten kegyelméből a J. Kr.-ban való hit által. A ki nem hiszi ezt, menthetetlenül kárhozatra jut. Ez a tudat lelkökbe gyökerezett, s „erős, tiszta meggyőződésük kölcsönzött hevet és lángot prédikálásuknak, a mely tulajdonságokat hasztalan keressük a jelenkori óvatosan bíráló egyházi beszédekben.“ Sőt nemcsak a tűz és lelkesültség, más is kimaradt a mai ir evang. papok prédikálásából. Így a jövő életbeli büntetés dogmája. Kikapott tanításukból lassacskán, szép csendben, s ennek káros hatása nem észlelhető, bár a régi jó atyák azt hirdették: ha ezt nem hiszszük, elvész a világ! De még más is kimaradt a lelkitanításból s a köztudatból. Azok az együgyű és sokszor társadalmilag félszegnek tartott puritánok élő hittel ragaszkodtak a mennyei boldogság édes reménységéhez s Isten akaratán való megnyugvással indultak el ama hosszú útra, melynek végén Idvezítőjük s elköltözött kedveseik várják őket a mennyei Atya hajlékának kapuiban. A boldog viszontlátás ker. hite hiányzik a mostani papok lelki tanításából s „úgy tetszik, ez a főoka, hogy a prédikálás rendszerint hatástalan.“

Közli: *Miklós Géza.*